

И.Е. Федосеев

Амырыын ыалдыт

Дьиннээх олохтон кэпсээн

Хойостоон оҕонньор сизттэригэр былыргыны кэпсиирин сүрдээҕин сөбүлүүр. Оҕонньор иллэнэ да бэрт. Пенсионер киһи быһыытынан талбытынан сылдыар: күһүн, саас балыктыыр, кыһын хабдыга туһахтыыр. Дьэ көрүүтэ диэн туох кэлиэй? Аны барыта – электричество, бэлэм иттии...

Сизттэрэ эмдэй-сэмдэй улаатан эрэр уолаттар: Валерий сэттискэ, Олег алтыска үөрэнэллэр. Кинилэр иллэн эрэ буоллаллар, эһэлэрин үүйэ-хаайа тутан, хайаан да тугу эмэ кэпсэтэн тэйэллэр.

- Эһээ, эн бултаатын ини, бултаабатын ини. Ол гынан баран, саамай умнубат түбэлтэн туох баарай? – диэн Валерий эһэтиттэн ыйыппыта.

- Түбэлтэ кэмнээх буолуо дуо? Туунадара киһитин быһылаана элбэх.

- Чэ, онтон туохта эмэ кэпсээ эрэ.

- Эһээ, чэ, көрдөһөбүт, - диэн Олег эмиэ көх-нэм буолбута.

Оҕонньор хамсатыгар табах ууруммута. Атаҕын оллооннуу уурунан, быар куустан хоноллон олон, инсэлээхтик эҕирийэ-эҕирийэ табаахтаабыта. Тугу эрэ саныра. Уолаттар өр күүппүттэрэ. Олег тулуйбатаҕа-тэһийбэтэҕэ:

- Эһээ, эн тоҕо Хойостоон диэн ааттаммыккынай? – диэн таах олроухтааҕар ыйыппыта.

- Аралдытыма! – диэн Валерий буйсубута.

Эһэлэрэ оҕонньор сүр улаханлык күлбүтэ итиэннэ кэпсээн барбыта:

- Ити дуо? Ити – киһи кизн туттар аата. Советскай былаас буолуон аҕай иннинэ балык аанһа тахсымына, таһаҕас тиэйиллимнэ, Усуйаана, Аллайыаха олохтоохторо сутаабыттара үһү. Ол саҕана хоргуйан эрэр дьону өрүһүйээри, биир саха үөрэхтээҕэ кэлбит. Кини хоно сыттаҕына, мин төрөөбүппүн. Дьонум ытык-мааны ыалдыттарыттан: "Бу оҕону ким диэн сүрэхтиибит?" – диэн ыйыппыттар. Онуоха кини: "Хойостоон буоллун, Хойостоон!" – диэбит. Дьэ, онон мин Хойостоон диэн буолбуппун. Ол, аны санаатахха, ити эһиги билигин үөрэтэр суруйааччыгыт Өксөкүлээх Өлөксөй эбит. Кэлин истибитим, кини Уот Хойостоон диэн эмиэ ырыаһыт тастын бырааттааҕа үһү. Ону ахтаахтаатаҕа буолуо. Дойдутуттан-сириттэн тэлэһийэн сылдыар киһи... Ити былырыын өлбүт Антипин Санников оҕонньору билэбит дии. Антипин диэн ити – кини аата. Киһи да күлэр, араспаанһа курдук. Төрөппүттэрэ эрдээхтэр бу сири буулаан сылдыбыт бөдөн эргимсик Антипин араспаанһатынан уолларын ааттаабыттар. Эмиэ кини курдук баай-

тот киһи буоллун дии санаатахтара. Онон оҕустахха, мин аатым, аат ахан буоллаҕа. Хата, Хойостооммун туохха да биэриэ суохпун.

- Кырдык, үчүгэй аат! – Валерий тэптэрэн биэрбитэ. – Дьэ, ол Хойостоон туох-туох быһылаанна түбэспитэй! Аатын курдук кини да куһаҕана суох киһи эбитэ буолуо ээ...

Валерий ити тыллара, төрүкүттэн оонньуулаах-тэбэнэттээх кэпсэтиигэ үөһэ тэстэр Хойостоон оҕонньору сүрэжин ортотунан киирбиттэрэ.

- Оҕолорбор биир амырын ыалдыкка түбэспиппин кэпсиим. – Оҕонньор умуллан хаалбыт хамсатын, сототугар "топ-топ" охсубута.

- Ээ, бандьыкка түбэстэҕэ, - Олег хап-сабар таайбыта.

- Киһини быһа түһүмэ, доҕор. Бандьыт эрэ, атын эрэ. Түөрт уонтан тахса сыллааҕыта этэ. Оччолорго мин уон түөрт саастаахпын. Оскуолаҕа үөрэнэр кэлиэ дуо? Хаһаачыйаттан сүүрбэччэ көстөөх Доҕума тааһыгар кыстаан олорорбут. Уйбара диэн эмээхсиннээх эрэ, оҕото-уруута суох оҕонньору кытта дьукаахтыыбыт.

Күһүннү киһи күлбүтүнэн диэбит курдук, идэһэ табаларбытын өлөрөммүт, күннээн сылдыбыт. Аны хаһан да аччыктыа суох курдук сананабыт. Сэтинни ортото этэ. Хаар батыччы түспүтэ.

Биир сарсыарда туруорбах балаҕаммыт дуомугар чэй иһэ олордубут. Ол саҕана үүтээн курдук дьиэбитин ураһа диэн ааттыырбыт. Эискэ ыт үрдэ. Уйбара эмээхсинэ Өкүү: "Ньаҕыһа сытыйаннар, киһини да сүгүн чэйдэппэттэр. Туох кэлбит үһүө!" – дии-дии, таһырдыа харбыаласта. "Ыттаахтар кэлбиттэрэ буолуо, сэрэнээр!", - диэн Уйбара хаһытаан хаалла. Эмээхсин ааны сэгэтэн иһэн, төттөрү ойдо. Таһырдыа ыт өлөр сангата иһилиниэ. Өкүү хараҕын мунунан көрбүт: «Үрүң баар! Үрүң!»— диэтэ. Бары ойон турдубут. Үһүөйэхпит. Мин аҕалаах ийэм икки кыраларын илдьэ, хоно-сүтэ бултана барбыттара, онон суохтар этэ.

Аны мин ааны сэгэттим. Кырынаас курдук бэйэлээх үп-үрүң, сүүнэ улахан кыыл ньохчолдуйар. Көрдөххө, мөдөөт курдугун иһин, ылыннаҕына, сүр сылбырҕа кыыл быһылааҕа. Кини аан аппайбытынан көрө түспүтэ. Ыстанан кэлэн, аан сабыллыар бокуой биэрбэккэ муннун батары биэрдэ. Мин хаһытыы түһэн бараммын, туора ойдум. Ол кэмнэ Уйбара кыылы сүгэнэн хонорууга сырбатта. Улаханлык хотуппата, ол эрээри хаана аан модьоботугар бырдангалаата. Үрүң кыылбыт часкыйа түһээт, төттөрү ыстанна. Онтон өрө тыылан икки кэлин атаҕар турда да, үнкүрүс-күөлэһис гынаат, биэрдэ дьиэбит үрдүгэр баар буолла. Үөлэһинэн улахан күтүр өнөйбөт дуо?! Хата, үөлэспитин үлтү кумалаабата.

Уйбара үрүн кылы үөт-тирэбинэн муннуга кэйиэлээтэ. Мин ааны тардан турарым. Өкүүбүт сарылы-сарылы, холумтаны таһыа олорор. Тохтоло суох ол быһыгар: «Атын күтүр кэллэ! Атын күтүр кэллэ! Атын күтүр адаҕыда!»— дии-дии бабыгырыыр.

Үрүн кыылбыт ааны тардыалаата. Уйбара миэхэ көмөлөстө. Сүгэтин быраҕан, анар илиитигэр биир харыстаах быһаҕын туппут. Хайдах эрэ миигин кытта тоҕо сиэлийиэх курдук дьулаан. Иэним кэдэлдыйэр. Үрүн кыыл тулуппата. Быабытын мүччү ыһыгынныбыт. Аан тэлэллэ түстэ, дьиэбэ устуок тыала сирилэччи кутулунна.

Үрүн кыылбыт халҕаны хайа тардан ылан, маес кыска ильдэн, тоҕута-хайыта тыытта. Мунар, соҕотох саалаахпыт наартаҕа анныллан турара. Ону ылар кыах кэлиэ дуо?! Аан дьабадьытыгар биирдэспит сүгэлээх, биирдэспит быһахтаах турабыт, сүрэхпит айахпытынан тахсыах курдук, сүһүөхпүт титирэстэс.

Үллэйэ сытыйбыт үрүн кыылбыт арҕаһын түүтүн адырыппыт, бэрт суостаахтык хаамталыыр, сотору-сотору хаанын ньэлбэнэр. Онтон лаабыска баар эттэри тардыалаан көрдө да, кыайбата, биир тириини субуйан ылан, илгиэлии-илгиэлии, ытыра сырытта. Үрүн кыылтан уолуһуйбут улахан ыппыт табаларбытыгар сөрүөстүбүт быһыылаах. Арай табалар төттөрү-таары сүүрэн дүүдэнгэлэстилэр.

Үрүн кыылбыт ону көрдөҕө буолуо, кэннин хайыһа-хайыһа, табалар диэки хаамта. Мин харахпын быһа симээт, наарта диэки ыстанным. Саабын харбаат, субуйа тардан ылаат: «Уйбара, буулдыабын аҕал, кытаат!»— диэн хаһытыбын. Оҕонньорум көхөҕө ыйанан турар батарантааһы эһэ охсон ылабын диэн мүччү туппута, эһиллэн тийэн, күөскэ түстэ. Дьэ, молуон! Ону хостуу охсон, саабар батары биэрэбин. Табалар үргэн, мас саҕатын диэки сырсан хоноруһан эрэллэр, били кыыл, табалары энкирэтэн, ойоҕонунан буоларын кытта ытан саайдым. Кыылым бэйэм диэки төттөрү ыстанна. Эмиэ ытабын. Дьиэни ааһа түһэн истэбинэ, эмиэ үһүстээн ытан кууһуннар-

дым. Кыылым үрүн хааһаҕы ыла-ыла, өрүтэ быраҕаттаабыт курдук ойуолаан иһэн, хаары «бурҕас» гыннаран күдээриттэ, сирэйингэн умса хоруйда. Суон, баҕана курдук, модьу-таҕа эрчимнээх атахтарынан «титир-татыр» тэбиммэхтээтэ уонна тыылы тэбинэн кэбистэ.

Балачча тугу гынаахпытын булбакка, кэтэһэн олордубут. Онтон уһун ураҕаһы ылан, саабытын бэлэм тутан, аргыый кыылбыт диэки үөмтүбүт. Оо, дьэ, онно арай кыылбыт ойон турбут буоллун. Оччоҕо хайдах буолуохпутун ким да

билбэт. Сэрэнэн урагаһынан анныалаан көрдүбүт, «лис» курдук, кыһаммат. Өлбүт диэн быһаардыбыт.

Кыылбыт өлөрүгэр тылын былас таһаарбыт, тиистэрин ардыаппыт. Синньигэс уһун моойдоох. Кэлин өттө, ордук самыы диэкигэ, кэтит, ласпаҕар. Баппаҕайдарыгар аҕыырдаах, модьу-таҕа тынырахтардаах, онтуктары кумуччу туттубут. Хараҕа хара кылдыылаах, мунна хара саппыйаан курдук сыгыннах. Саһарыктыһан көстөр кылааннаах көп түүлээх. Улуу дьаалы чиккэччи тэбинэн сытарын көрдөххө, дьэ туоллан түһэн, кыыл да кыыл! Икки анар миэтэрэттэн ордук усталаах быһыылааҕа.

Уйбарам куттала тахсыта аны титирэстии-титирэстии, ытаан барда.

— Оҕом Хойостоон, эн баар буоланҕын. Оҕом Хойостоон, эн эр сүрэхтээх буоланҕын!— дии-дии ытыыр, мин илиибин мускуйар.

— Уйбара, чэ, туруохпут дуо? Били быһаххын аҕал, сүлүөххэ.

— Киэр гын, байҕал улуу күтүрүн. Миэхэ эрэ чугаһатыма.

— Үрүн эһэлэрэ буоллаҕа. Киһи сиир дииллэр ээ.

— Сиэтин, сизбэтин. Кэбиис-кэбис!

Дьээбит аанын онон-манан барымчылаатыбыт. Тиэргэни тахсан көрбүппүт хайы-үйэ икки ыппытын хайыта тытан кэбиспит эбит. Аһыйбыппыт иһин, хайыахпытый? Бэйэбит тыыннаах ордубуппугар үөрүү.

Оһохпугар уот оттон, күөс өрүнэн, аһаан көрдүбүт да, аһахпытгар ас барбат, хайдах эрэ сүрэхпит өлөхсүйэргэ дылы. Өкүү эмээхсин адьас суорҕан-тэллэх киһигэ буолла. Уйбара биһикки били күтүр бу кэлиэ, ити кэлиэ диэх курдук, адьас ходьонголоһо олдубут. Өлүү түбэлтэлээх диэбиккэ дылы, ордубут соҕотох ыппыт үрэн ньаҕыйда. Уйбара биһикки саа-сэп үрдүгэр түстүбүт. Өкүүбүт эмиэ сарылаан, өй мэйдээҕи тулуппата.

Болҕойон көрбүппүт — табалаах, саалаах дьонно кэлбиттэр. Уолуйаммыт, дьоммутун дэнни сыстыбыт. Эр бэртэрэ Хабырыыс, Мэхээс, Ноттой Ньюкулай, Өлөксөө ити амырыын кыыл ир суолун ирдээн, тор суолун тордоон иһэллэр эбит. Көрөн баран салыннылар. Ол кэннэ биһиги хайдах ити айылаах кыылы кытта киирсибиппитин

бэркиһээтилэр.

Кинилэр төрдүн эдэр дьонно этилэр, көрүөх бэтэрээ өттүгэр сүлэн, астаан-үөллээн тэлэкэлээтилэр.

— Синкэннээх булчут буол, арчылыбыт,— дии-дии миэхэ үрүн кыыл кохсун хаанын иһэттилэр. Аал уоттары эһэ сыатынан аһах туттулар.

— Хойостоон баатгаах уол оџо эбикин. Байџал саамай адьырџатын, үрүн эһэни бултаабыккын!— дии-дии дьонум миигин хайгыыллар.

— Кини туохтан уйуһуран, туох кыһалџатыгар ылларан, бачча ыраахха, биэс уон кэс сиргэ, кэлбитэ буолуой?— диэн дьоннорум ол быһыһыгар муодаргыыллар.— Кини истибэтэх, үойбэтэх-ахтыбатах баџайыта.

Дьоннорбор үрүн эһэм биирдии миэстэтин өлүүлээтим. Бэйэм тириитин ыллым. Бэрт өргө диэри тэллэх гынан абыраммытым. Сылааһа сүр этэ. Уйбара тугуттан да ылбатаџа, кыккыраччы akkaастаммыта. Этэ да диэн, бүттэтэ суох, анардас сыа этэ.

Дьэ ити курдук биирдэ амырыын ыалдыттанан турабын. Истэр былаһын тухары үрүн эһэ туундараџа тахсыбыта суоџа. Арай аџыйах сыллааџыта икки үрүн эһэ Орто Халымаџа мэнээктээннэр, айдаан боџонү тардыбыттара, хаһыат сирэйин бараабыттара. Эһэ итинник мэнээктээһинин үөрэхтээхтэр туох диэн быһааран эрэллэрэ буолла?

— Дьэ, суоһар суол эбит!— диэбитэ Валерий кэпсээни түмүктүүрдүү.

— Арай хоргус кини буол. Бүттэџин ол! — диэн Олег эһэтин хорсун быһыытыттан чахчы киэн туттубута.

— Бүтүмүнэ! Ол эрээри эһэни мээһэ өлөрөр табыллыбат. Муус-хаар куйаар, хоту байџал маанылаах кыыла буоллаџа. Кэлин улаатан баран, Хочуоллаах арыытыгар хас да сыл кыстаабытым. Ол сылдьан, үрүн эһэни элбэхтик көрсүбүтүм. Кини да тыһпат, мин да сойуоласпат этим. Хата, кинини көрдөхпүнэ, хайдах эрэ доџордоох, ол иччитэх дойдуга соџотох буолбатах курдук сананарым... Билигин үрүн эһэни бултааһыны саамай сөпкө боптулар. Бэйэтэ да аџыйаабыт кыыл үһү. Дьоннор-адьырџалар тулутуохтара дуо? Ол түөрт уонтан таһоа сыллааџыта бэйэтэ буулаабатаџа буоллар, кинини өлөрүө суох этибит. Биһиги тыыммытын көмүскэннэхпит дии,— диэбитэ Хойостоон хап-сабар уонна дьонноро үлэттэн кэлэллэрин көрсө, киэһээни күөстэрин өрөөрү букунайбыгынан барбыта. Сиэннэрэ киниэхэ көмө, илии-атах буолбуттара. Туохха барытыгар— кыра да, улахан да суолга — биир сүбэнэн-аманан, көмөлөсүһэн сылдьар үчүгэй.